

Originalartikel

Efterskælv

Pejlinger af terrorfrygtens anatomi

Carsten Bagge Laustsen

Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet
cbl@ps.au.dk

Bagge Laustsen, Carsten (2017). 'Efterskælv: Pejlinger af terrorfrygtens anatomi', Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund, nr. 27, 19-43

Terroren er intimt forbundet med følelsen af frygt. Artiklen giver en række redskaber til begrebsligt at kunne indkredse denne frygt. Det gøres idehistorisk, individualpsykologisk, socialpsykologisk, sociologisk og med udgangspunkt i terrorens anatomi. Hvad er det ved terroren, som gør at vi frygter den mere end andre trusler mod liv og helbred? Hvordan kan vi begrebsligt indkredse den rystelse, som terroren sætter i os: som frygt eller angst? Og hvilken betydning har det, hvordan vi begrebsliggør truslen: som risici eller katastrofer? Og sidst og ikke mindst, hvad betyder den måde, som vi militært og politisk møder terroren for vores ængstelse for den? Artiklens titel – Efterskælv – sigter til de konsekvenser, terroren har for ikke de umiddelbare ofre, men for alle dem, som ser på eller hører om den. Det vil sige for os alle sammen.

Aftershock: Investigating the anatomy of the fear of terror

Terror is intimately connected to the feeling of fear. The article offers a number of tools to conceptually narrow down this fear historically, psychologically and sociologically. The starting point is the anatomy of fear. What is it about terror that makes us fear it so much more than other threats to life and health? How can we conceptually narrow down the shock that terror causes as fear or anxiety? What does it mean when we conceptualise the

threat as risk or catastrophe? And last but not least, what are the consequences of the way we with our military and politics meet terror in connection with our anxiety? The title of the article – Aftershock – hints at the aftermath of terror – not for the immediate victims, but for all of those who witness or hear about it. That means all of us.

Introduktion

Dolendi modus, timendi non item.

([Lidelsen har en grænse, det har frygten ikke], F. Bacon (1625).
Of Seditious and Troubles. Essays, citeret i Svendsen, 2008, 24)

Spørgsmålet om frygtens betydning for det politiske er omtrent lige så gammelt som spørgsmålet om den politiske magt¹. For eksempel fortalte den italienske renaissancefilosof, Niccolò Machiavelli, sin fyrste i Firenze, Lorenzo di Piero de' Medici, at det var bedre at blive frygtet end elsket – altså hvis man ikke kunne være begge dele (Machiavelli, 1999, 53ff). Folket ville til hver en tid foretrække en rå, barsk og handlekraftig leder frem for en blid, gavmild og dannet. Og det er ifølge Machiavelli sådan, fordi folk primært har én bekymring, og det er frygten for at miste deres liv. Den stærke leder skulle stå i spidsen for bystatens forsvar, og her trumfede magt og handlekraft det finkulturelle raffinement, de italienske eliter ellers lod sig definere ved. Der var nogen, de frygtede mere end deres leder, og det var bystatens fjender.

At Machiavellis konklusioner er evigt aktuelle, så vi umiddelbart efter den 11. september 2001, da den daværende præsident George W. Bushs popularitet bare steg og steg efter angrebet. Man stiller sig op bag sin leder, når der er krig, og det gør man, fordi man herved kan lindre sin frygt. Nogen gør noget – nogen forsvarer os! Den før så upopulære præsident, der var blevet beskyldt for at være en udannet klumrian, blev pludselig en af de mest populære præsidenter i USA's historie. At Bush så senere tabte denne popularitet, modsiger ikke tesen. Årsagen var måske netop, at truslen fra al-Qaeda for mange efterhånden kom til at synes mere fjern og ukonkret.

Samme mønster har vi oplevet ved senere terrorangreb, for eksempel i form af opbakningen til den norske statsminister Thorvald Stoltenberg umiddelbart efter Anders Behring Breiviks angreb på Oslos politiske centrum og medlemmer af den socialdemokratiske ungdomsorganisation under deres sommermøde på Utøya den 22. juli 2011. Når vi bliver ramt af terror eller andre voldsomme hændelser,

drages vi til den erkendelse, at sikkerhedsspørgsmålet må være det grundlæggende. Hændelserne den 11. september skabte netop hos politiske beslutningstagere og blandt befolkningen generelt en bevidsthed om sikkerhedsspørgsmålets grundlæggende karakter, og jeg vil mene, at denne bevidsthed stadig præger vores tid. Men frekvensen af angreb, deres karakter, og hvor de sker, har naturligvis en betydning for, hvor presserende dette spørgsmål føles.

Spørgsmålet om frygt, sikkerhed og politisk orden er mest prægnant blevet stillet af den engelske filosof Thomas Hobbes. Hvor det hos Machiavelli er en iagttagelse og et råd til suverænen blandt flere, bliver det hos Hobbes selve udgangspunktet for hans politiske tænkning. I hovedværket *Leviathan* (1996) beskriver Hobbes staten som grundlagt i en forestillet kontrakt. I en fjern fortid havde individerne ifølge Hobbes levet i en naturtilstand. Der var intet politi og intet militær – og derfor heller ikke nogen til at tage vare på ens sikkerhed. Der var faktisk ikke andet end stridbare socialiteter, som stod over for hinanden. I en sådan tilstand uden en statsmagt var den enkelte derfor konstant truet på sin eksistens. Alle andre på nær måske lige den nære familie var potentielle fjender, som kunne gå på ran hos én og måske endda slå én ihjel. Livet i naturtilstanden var derfor "*ensomt, fattigt, råt, brutalt og kort*" (Hobbes, 1996, 89).

Trætte af kamp og strid indser individerne, at det ville være bedre at afgive muligheden for brug af våbenmagt til en suveræn, hvilket er udgangspunktet for statens grundlæggelse. Naturtilstanden var dog ikke så fjern en fiktion, som Hobbes' kontraktargument kunne give anledning til at tro. Den engelske borgerkrig i midten af 1600-tallet hærgede og krævede mange ofre. Hobbes beskriver denne borgerkrig i bogen *Behemoth* (1990), der således bærer navnet på et af de to mytiske uhyrer i *Det gamle Testamente*. Hobbes navngiver bogen om kontrakten og staten efter det andet uhyre: Leviathan. Det kræver med andre ord et uhyre at bekæmpe et andet². Som hos Machiavelli var det ikke en elskelig stat, der var på tegnebrættet, men en mægtig autoritær stat, som kan få borgerne til at skælve. Men den var dog langt mere tålelig end det, den var sat i verden for at bekæmpe. Som hos Machiavelli ledte frygten for døden mennesket ud i en accept af et autoritært styre. Frygten for det uformelige og uforudsigelige, for fjender, der kunne angribe når som helst og hvor som helst, afløses af en frygt for staten. Frygten skulle således for både Machiavelli og Hobbes bringes til at arbejde i politikens tjeneste.

En sådan kort idéhistorisk ekskurs kan måske synes at være en digression, men er det langtfra. Er frygten for terror ikke netop frygten for en form for naturtilstand, hvor man i fraværet af effektive sikkerhedsgarantier er overladt til sig selv? Terroren kan have mange formål, men et centralt sigte er ofte at ydmyge staten

og vise, at den ikke evner at forsvare sine egne borgere. Terroren er naturligvis også mere fundamentalt et brud på statens voldsmonopol – fordi andre grupper end dem, som er autoriseret til det af staten (miltæret og politiet), bringer våben i anvendelse. Men væsentligst af alt er terroren defineret ved den frygt, et terrorangreb foranstalter.

Man kan her frugtbart sondre mellem "den gamle" og "den nye terror" (Neuman, 2009). Der er mange problemer med den sondring (Duyvesteyn, 2010), men den fanger dog en bevægelse fra den form for terror, der var rettet mod politiske opponenter og repræsentanter for statsapparatet med begrænset skade til følge (den gamle terror), til den terror, som rammer blindt, hvor alle derfor er potentielle mål for terroraktionerne, og hvor ambitionen er at skabe maksimal skade (den nye terror). Vi har også tidligere set katastrofisk terror, eksempelvis bombningen af Bolognas banegård i 1980, men det er først med angrebene den 11. september 2011, at denne form for terror er blevet definerende for vores politiske respons. Med den »nye« terror bliver befolkningens frygt – og samfundets frygtkultur – til en generel og presserende problematik. Man kan sige, at den »nye« terror netop realiserer terrorens idé, og den er den altomsgribende frygt. En frygt, som alle nu føler, da alle kan være ofre, og ikke kun specifikke individer eller grupper. Ikke alt er naturligvis sagt ved at associere terror med frygt, men ganske meget.

Hvis man går etymologisk til værk, er det værd at bemærke, at terroren allerede nævnes i *Biblen* og her er associeret til den skælven, Guds vrede afstedkommer. Først senere kobles denne skælven eller frygt til noget specifikt politisk. Det, der imidlertid trækkes med over til nyere tid, er frygten for det uventede – altså at man står over for en overvældende kraft, man derfor føler sig totalt udleveret til. Terroren fremstår også stadig for ofrene som en irrationel og uforståelig hændelse. Men der er endnu en væsentlig forskydning, som samtidig også er begrundelsen for valget af denne artikels titel. Den guddommelige vrede ramte folk som et lyn fra en klar himmel og fremkalder derfor en følelse af frygt. Man skælver.

Men terroren er ikke udelukkende rettet mod dens umiddelbare ofre. Lige så centralt er det at påvirke dem, som ser på. Et terrorangreb åbner på denne vis en horisont af mulige senere og endnu værre angreb, hvor vi måske også kunne være målet. Den sekundære effekt (på tilskuerne, altså os allesammen) kan for et samfund være væsentlig mere ødelæggende end den primære gerning (i form af drabet på en række uskyldige i forbindelse med et planlagt angreb). Frygten handler netop om efterskælvet. Om den frygtkultur, et terrorangreb kan stimulere. Det er disse efterskælv, denne artikel ønsker at undersøge. Hvordan påvirker terrorangreb os – altså alle os, som ikke selv er direkte ofre?

Jeg starter med først – og på basis af Søren Kierkegaards tænkning – at sondre mellem frygt og angst. Denne sondring forbindes herefter til spørgsmålet om sikkerhedsliggørelse og hermed den politiske reaktion på angrebene. I det følgende afsnit fokuser jeg på, hvordan terrortruslen og frygten påvirker os. Et centralt aspekt ved angsten er, at den forholder sig til et formløst objekt, og denne formløshed undersøges derfor i det tredje afsnit om terrorsens (u)væsen, terrorsens anatom kunne man sige. I det fjerde afsnit forsøger jeg at indkredse forskellige bud på, hvordan man rationelt kan forholde sig til terroren. Jeg skitserer en rationel, en dumdristig og en paranoid tilgang til terrortruslen. Problemet med denne øvelse er imidlertid, at terror som en radikal katastrofe ikke kan domesticeres, og at enhver rationel tilgang derfor nødvendigvis må fejle. Der findes ikke en streng rationel måde at forholde sig til katastrofen på, og hvorfor det er sådan, er temaet i min afrunding.

Angst og frygt

Som når vi nærmer os spørgsmålet om frygt via Machiavelli, er det hos Hobbes den unormerede og ufokuserede frygt, man primært ængstes ved. Spørgsmålet er her, om vi ikke netop bør sondre mellem to former for frygt: den fokuserede og den ufokuserede. Den, der måske mest prægnant har lavet en sådan sondring, er den danske filosof og teolog Søren Kierkegaard, og det er med hans skelnen mellem frygt og angst, vi fortsætter (Kierkegaard, 1991). Vi vil se bort fra, hvordan denne sondring er indlejret i Kierkegaards teologi, og hæfter os her blot ved, at frygten for Kierkegaard har et givet objekt. Man frygter noget – at miste sine penge, man frygter edderkopper, ængstes ved tanken om fremmede invasionsstyrker eller noget helt fjerde. Angsten derimod er et eksistentielt grundvilkår og en angst for "intet", for det ubestemte som sådan.

Et bærende argument for den resterende del af vores diskussion vil være, at angsten er vanskeligere at udholde end frygten. Som forfatteren og nobelprisvinderen Elias Canetti skriver: *"Der er intet, mennesket frygter mere end at blive berørt af noget ukendt. Man vil se det, der griber efter en, man vil genkende eller i det mindste kunne indordne det"* (Canetti, 1996, 11). Dette at gøre angstens objekt synligt – at vide, hvad der truer – er netop samtidig at transformere angsten til frygt, hvis vi her igen bruger Kierkegaards termer. Det at kunne se og konkretisere truslen dulmer den nervøse sjæl. Processen kan forklares individualpsykologisk, som vi

vil gøre senere, men bevægelsen kan også spores på det samfundsmæssige og (sikkerheds)politiske niveau.

Et kort besøg hos den såkaldte københavnerskole inden for sikkerhedsstudier er her givtigt. I denne skole, der som sin mest prominente repræsentant har Ole Wæver (1997, 211-256), er udgangspunktet at belyse, hvad man kunne kalde det politiske spil om sikkerhed. Nogle, for eksempel politikere og militærfolk, kan hævde, at et givet problem er af sikkerhedspolitisk art, og at det derfor kræver sikkerhedspolitiske tiltag at forholde sig effektivt til en given udfordring. Andre ser det ikke helt sådan og hævder, at problemet kan håndteres via normale politiske procedurer. Et eksempel fra den danske debat kunne være spørgsmålet om immigration, som nogle politikere på den yderste højrefløj ser som et sikkerhedspolitisk spørgsmål, som et spørgsmål om nationens overlevelse, mens andre ikke ser det sådan. Et andet kunne være spørgsmålet om miljøet. De, der hævder, at dette spørgsmål har absolut forrang, at tiden for handling er knap, og at ekstraordinære virkemidler derfor er påkrævet, har gjort spørgsmålet til et sikkerhedspolitisk sådant. Man kan således principielt set sikkerhedsliggøre alt, alle former for trusler – og altså ikke kun militære sådanne.

Aktører kan på denne vis kæmpe om at *sikkerhedsliggøre* eller *afsikkerhedsliggøre* et givet problem – det vil sige flytte det fra den normalpolitiske dagsorden til den sikkerhedspolitiske med alt, hvad dermed følger (eller omvendt hvis de, som vil afsikkerhedsliggøre en allerede sikkerhedsliggjort situation, vinder). Det for os interessante er, at sikkerhedsliggørelsen har psykologiske og socialpsykologiske konsekvenser. Når noget sikkerhedsliggøres, og noget udpeges som en trussel mod vores eksistens, er det en manøvre, der fremkalder frygt. Den ultimative frygt er frygten for at miste livet eller ens eksistensgrundlag, og det er præcis en sådan situation, terrortruslen tematiserer.

Et sikkerhedspolitisk træk rummer flere elementer: Et givet objekt hævdes som eksistentielt truet – det kan være befolkningen, økonomien, økosystemet, vores identitet eller noget helt fjerde, der ses som radikalt udfordret (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998, 21ff). Sikkerhedsliggørelsen indebærer, at dette objekt anses at have krav på at overleve/bestå uanset hvad, hvorfor ekstraordinære og øjeblikkelige tiltag til dets forsvar bør accepteres. Sikkerhedsliggørelse og erklæringen af en undtagelsestilstand følges derfor oftest ad. En sikkerhedsliggørelse peger således på (man kunne også sige konstruerer) en trussel mod vores eksistens og fremkalder derfor ofte frygt. Vi frygter at miste noget, måske endda vores liv.

Men sikkerhedsliggørelsen kan også ses som en lindrende handling, der transformerer en ubestemmelig angst til noget konkret, vi kan frygte for. Vi får en idé

om, hvad der "rækker ud efter os i mørket". Sikkerhedspolitikken blæser således med dens trusselsretorik til vores følelse af usikkerhed, men samtidig transformerer den, hvis modtrækket mod truslen virker overbevisende, den diffuse angst, som sikkerhedsliggørelsen i første omgang skaber, til en mere konkret og håndterlig frygt, der kan handles på.

Lad mig give et eksempel: Angrebene den 11. september fremstod i tiden umiddelbart efter uforklarlige og fremkaldte derfor den ubestemte angst, jeg netop har beskrevet. Ingen tog ansvar for angrebet, man havde tidligere set sig som sikker inden for nationens grænser (alle USA's nyere krige er blevet kæmpet uden for dets grænser), og man forventede nu pludselig, at et nyt angreb kunne komme når som helst og hvor som helst. Den samme type af rystelse kan man forbinde med rækken af terrorangreb i sommeren 2016 – værst, altså når man betragter det i en europæisk kontekst, i Frankrig med angrebene i Paris og Nice. Her blev "almindelige mennesker" ramt – folk, som tilfældigvis på netop denne dag var ude at spise, var til fodboldkamp, til rockkoncert eller bare stod i vejen.

Man kan se krigen mellem den vestlige verden på den ene side og al-Qaeda og senere Islamisk Stat på den anden som en, hvis medium er "frygten". Al-Qaeda forsøgte og ønsker stadig at sprede en altfortærende angst. Ingen skulle vide sig sikker. Man ramte væsentlige symboler på USA's magt (World Trade Center som symbol på den økonomiske magt, Pentagon på den militære, og forsøgte, men lykkedes ikke med at ramme Det Hvide Hus som symbolet på den politiske magt). Statens sikkerhedsgarantier skulle undermineres, og ved at ramme de tre centrale institutioner, og ved at gøre det på den måde som man gjorde, viste man, at man var i stand til alt. Man tog, som nævnt, ikke umiddelbart ansvar for angrebene, og fortvivlede amerikanere kunne derfor spørge: "Hvorfor hader de os?" Dette spørgsmål lød som et ekko i Frankrig mere end ti år efter. Og svaret var, at de præcis ikke hader netop dig, men Vesten og dermed i princippet alle og enhver. Ingen kunne vide sig sikker over for en sådan terror, som netop slår til efter et stokastisk princip.

Modtrækket hertil var fra den amerikanske regerings side at forsøge at transformere denne angst til en langt mere tålelig frygt. Al-Qaeda var aggressoren, fandt man ud af, og man lancerede derfor en konventionel krig mod Afghanistan. Der blev umiddelbart efter angrebene ikke talt voldsomt meget om den interne risiko (selv om flere af terroristerne havde modtaget deres uddannelse i USA) og heller ikke om, at en krig mod en stat kun vanskeligt kan udradere et internationalt og hybridt terrornetværk. USA blev set som et sikkert helle i en utryk verden. Truslerne kom udefra, og de lod sig bestemme og bekæmpe, tilmed på konven-

tionel vis. I Frankrig blev svaret til dels det samme – man gik i krig mod Islamisk Stat. Men indenrigspolitisk var der en afgørende forskel. Man erklærede en undtagelsestilstand – og ikke mindst i en erkendelse af, at de terrorister, som slog til, for de flestes vedkommende havde en fransk baggrund.

Hvis vi skal forbinde sondringen mellem angst og frygt til teorien om sikkerhedsliggørelse, må vi sondre mellem tre forskellige måder at sikkerhedsliggøre på. Det første scenarie er, at en situation kan sikkerhedsliggøres, uden at en konkret trussel udpeges. Der var en tendens til en sådan form for sikkerhedsliggørelse, da man lancerede *the war on terrorism*. Denne krig var så ukonkret, at den reelt var umulig at vinde. Idéen til denne terminologi kom sandsynligvis fra USA's tidligere erklærede *war on drugs*, der var præcis lige så udsigtsløs, som krigen mod terror blev det. En sådan krig med uendelig mange slagmarker, slag og ikke mindst potentielle angrebsmål fremkalder angst snarere end frygt.

Det andet scenarie er, at en situation sikkerhedsliggøres, en konkret trussel udpeges, men uden at et realistisk modtræk tilbydes eller anses som muligt. En sådan situation vil fremkalde en ødelæggende frygt og vil for enhver pris undgås. Vi ved hvem, som vil os til livs og hvordan, men man, altså den ansvarlige regering eller autoritet, har ikke et adækvat (for)svar.

Endelig det sidste scenarie: En stat sikkerhedsliggør en specificeret trussel og tager de nødvendige forholdsregler. En sådan handling vil fremkalde frygt, men det er en frygt, der så at sige ophæves i samme øjeblik. Der er noget at frygte, men det frygtede bekæmpes effektivt. Hvis man tager udgangspunkt i en sådan sondring mellem usikkerhed og sikkerhed og sikkerhedsliggørelsen som en bevægelse fra det ene til det andet, er det ikke overraskende, at man i USA og senere i Europa valgte at handle, som man gjorde.

Lad os imidlertid her stille skarpt på et centralt problem i Machiavelli og Hobbes' tænkning, som også samtidig viser det problematiske i denne modstilling mellem sikkerhed og usikkerhed. Frygten for fjenden leder os til at acceptere en styreform og politiske og militære tiltag, som er alt andet end demokratisk funderede. Vi er parate til at gå på kompromis med en lang række friheder og rettigheder, når vores sikkerhed er sat på spil. Efter 11. september argumenterede en række jurister eksempelvis for, at tortur skulle lovliggøres i særlige tilfælde (Dershowitz, 2002; Cohen, 2005; Macmaster, 2004).

Machiavelli og Hobbes' stat er en stat, der har sikkerheden som sit *raison d'être*. De synes hermed at have overset, at staten ikke altid og ikke nødvendigvis er truet på sin sikkerhed, og at en afsikkerhedsliggørelse således kan være en ønskelig politisk strategi. Machiavelli og Hobbes kan kun tænke to scenarier: At man er

sikker (truslen mødes af en sikkerhedsliggørelse og et passende modtræk mod truslen), eller man er usikker (truslen er der, men modtrækket er ikke troværdigt). Som sådan fungerer deres stat som en stat i en konstant undtagelsestilstand. Men findes der ikke en normalt tilstand, hvor trusler ikke er overhængende, og hvor behovet for eller ønsket om stærke og enevældige ledere ikke melder sig så stærkt?

I Københavnerskolen har man følgelig ikke blot sondret mellem sikkerhed og usikkerhed. Man taler også om asikkerhed, det vil sige en situation, hvor et givet problem ikke tematiseres igennem et sikkerhedspolitisk register. Tag angrebet på Morgenavisen Jyllands-Postens tegner Kurt Westergaard tilbage i 2010 som et eksempel. Var dette udtryk for terror og dermed et angreb på statens sikkerhed og grundlag, der kunne udløse en særlig straf? Eller skulle man »blot« behandle det som et voldeligt overfald og dømme i henhold til normal retspraksis? Det er ikke givet, hvad der bør tematiseres i et sikkerhedsliggjort register. Det er i høj grad et politisk valg. Værd at bemærke er også, at selve ordet "terror" ofte tjener til at sikkerhedsliggøre en situation og dermed til at argumentere for, at normale procedurer skal suspenderes. Man kan her bemærke, at stadig flere handlinger tematiseres som terror. I 60'erne og 70'erne hørte det for eksempel til sjældenhederne, at flykapringer blev tematiseret som terror. I dag er det reglen snarere end undtagelsen (Stampnitzky, 2013).

Hvilken følelse korresponderer til en asikkerhedsliggjort situation? Et fravær af frygt – vi kunne måske kalde det kedsomhed. Den spændthed, som frygten og især angsten er forbundet med, forsvinder, når politikken bliver kedsommelig og hverdagsagtig. Og det er netop det, som er sket i USA, efterhånden som 11. september er kommet på afstand, og som formentlig sker, når angrebene i 2015 og 2016 forhåbentlig også kommer på afstand. Frygten og især angsten er ikke til at holde ud i det lange løb. Angrebet kommer jo ikke, pludselig tør man lidt mere, så endnu mere, og til sidst glemmer man, at hvor end man er, kan man være et mål for terror. Vores bevidsthed ophører med at være orienteret mod potentielle katastrofer – vi orienterer os ikke længere efter det værste tænkelige scenarie. Vores bevidsthed og vores tanker bliver snarere »sandsynlighedsbaserede«. Risikoen for, at vi bliver ramt, er uendelig lille; så lille, at vi lige så godt kan glemme den. Vi martres jo heller ikke af frygt, når vi kører i bil. Det er altid de andre, som kører galt. Sådan kan man også have det med terror.

Frygten og dens socialpsykologi

Lad os nu grave et spadestik dybere og spørge til, hvorfor vi i det hele taget føler frygt, hvordan vi føler den, og endelig hvordan frygten kan konstituere fællesskaber eller i hvert fald har en social dimension. Vi må forsøge at forklare to bevægelser. Den ene går fra angst til frygt og fra frygt til kedsomhed. Jeg har allerede givet en del argumenter for, hvorfor en konkretiseret frygt er lettere at leve med end den diffuse angst, og på tilsvarende vis kan "kedsomheden" være at foretrække frem for et liv i frygt. Bevægelsen, vi har beskrevet, er en form for afspænding, hvor vores årvågenhed gradvis dæmpes, og vi kan puste ud. Men der er også en bevægelse, der går den anden vej – ting, som øger vores spændingsniveau. "Vellykkede" terrorangreb falder ofte i denne kategori – eksemplerne er legio. For at forstå disse bevægelser må vi forsøge at nå til en dybere forståelse af, hvad frygt er.

Frygt er ikke nogen ualmindelig og unaturlig følelse. Den er i større eller mindre grad med os hele tiden, og den tjener os godt. Vi er, ser det ud til, født med evnen til frygt, men det betyder ikke nødvendigvis, at vi frygter det, som er rationelt at frygte. Vi må derfor lære vore børn at frygte biler, kemikalier, skarpe genstande og en lang række andre ting, som kan true deres liv og helbred. Men denne frygt er af en anden slags end den, vi indtil nu har fokuseret på. Det er en frygt, som efterhånden bliver til rutine, og som derfor fungerer som en form for praktisk bevidsthed. Frygten bliver så indarbejdet, at vi kan orientere os og agere på baggrund af den, uden at det kræver megen mental energi. Terrorangreb er i modsætning hertil netop et forsøg på at slå rutiner i stykker, og den fremkalder derfor frygt af en anden slags. Terrorangreb kommer som et pludseligt chok.

Man kan dog også tænke sig, at terrorangreb, hvis der er nok af dem, eller hvis truslerne om dem fremsættes ofte nok, bliver rutine. Bliver kedsommelige. Lad mig give et eksempel fra filmens verden. I filmen *Brazil* (Gilliam, 1985) er terrorangreb dagligdag. Undtagelsestilstanden er blevet en form for normaltilstand, og folk har indrettet sig derefter. I en af filmens scener ser vi filmens hovedpersoner indtage en middag i en restaurant. Pludselig går en bombe af, og ofrene ligger spredt over hele restauranten. De tjenere, som ikke er omkommet eller anholdt som mulige gerningsmænd af sikkerhedsstyrkerne, sætter en foldeskærm op omkring vores hovedpersoner, der spiser videre, som om intet var hændt.

En sådan evne til at leve i en normaliseret undtagelsestilstand har de færreste. Vores umiddelbare reaktion på hændelser som den netop skitserede er chok. I en sådan tilstand føles frygten instinktivt og umiddelbart. Den kropslige reaktion kommer som oftest før vores refleksion over, hvad der er sket. Pulsens stiger,

adrenalinen pumper, vi bliver røde i hovedet, og i ekstreme tilfælde mister vi helt kontrollen over vores kroppe. Vi stivner og bliver handlingslammede. Først bagefter begynder vi så småt at forstå, hvad der er sket. Og ofte sætter oplevelsen sig lange spor. Den, der er blevet overfaldet, vil lang tid efter være på vagt over for fremmedes pludselige bevægelser. Vores årvågenhed sætter sig som en uafslappet spænding, når vi er vågne, og stjæler vores søvn, når vi skulle have sovet. Frygten er kropslig.

Man kan med fordel dvæle ved tre centrale betydninger af det at være sikker/usikker, som fremgår klart af det engelske sprog, men knap så klart af det danske (Bauman, 1999, 16ff). At være sikker kan for det første betyde, at man har kontrol over en given genstand, forløb eller social relation. Usikkerhed er omvendt udtryk for manglende kontrol (hvad man på engelsk vil kalde *insecurity*). Vi har allerede nævnt muligheden for handling som central for følelsen af sikkerhed – man kan overvinde ens frygt, hvis man har en forestilling om, at man kan gøre noget og har tingene under kontrol. At være sikker kan for det andet betyde (i den engelske betydning af *safety*), at man føler, at der ikke er trusler mod ens krop (og følelsen af en mangel på dette for *unsafety*). Det frygtede kan ikke angribe, kontaminere eller på anden måde ramme en. Og endelig så kan det at være sikker betyde, at man har vished, altså viden om, hvad der kan og vil ske (på engelsk *certainty*). At være usikker på noget er ensbetydende med manglende viden, uforudsigelighed med mere (på engelsk *uncertainty*). Frygten og angsten kommer til os, desto mere vi »scorer« højt på disse tre dimensioner af usikkerheden.

Frygten er, som vi allerede har skrevet, i udgangspunktet et nødvendigt element i vores følelsesmæssige repertoire. Men det er stadig sådan, at vi frygter nogle ting mere end andre, selv om de objektivt set er væsentligt mindre farlige. Mus, edderkopper og andet kryb fremkalder ofte frygt hos folk og det på trods af, at de kun meget sjældent er farlige. Der må være noget ved karakteren af det frygtede objekt, som er afgørende for, hvor meget det frygtes. Vi kommer altså kun et stykke med forklaringen om, at vi frygter det, som udgør trusler mod vores liv og helbred. Lad os her præsentere en ny triade af begreber, som alle vedrører truslens form. Jo mere formløs en trussel er, desto mere ængstes vi for den – det er tesen her. Truslen kan være formløs på tre forskellige måder.

For det første kan truslen være *dematerialiseret*. Det, som truer os, kan ændre form. Eller bedre: Jo mere truslen kan ændre form, desto mere ængstes vi for den. Tænk på fjenden i den første *Alien*-film: *Alien. Den 8. passager*. Det, som gjorde truslen i filmen, monsteret, så skræmmende, var, at det fremmede konstant ændrede form og, når det var opportunt, tog bolig i mandskabets kroppe. Vi har også her

forklaringen på, hvorfor vi måske frygter vira og anden form for biologisk terror mere end noget andet. Denne kontaminerer vore kroppe og kan sågar betyde, at vi selv bliver dem, som bærer smitten videre. Det bliver dermed vanskeligt at skelne mellem dem, som spreder sygdommen/terroren, og dem, som bekæmper den. Venner og fjender lader sig ikke længere klart adskille, og det fremkalder en ubærlig frygt – eller præcis bedre »angst«. Det skræmmende ved terroristen er netop vedkommendes evne til forklædning. Terroristen bærer ikke som en normal soldat tegn på sin fjendtlighed, men skjuler sig ofte mellem os. Der er, kunne man sige, ikke meget, som er så "formløst" som en terrorist. Pludselig kan en ond *alien* bryde ud af maven på en af vore gode naboer for at dræbe os, hvis vi her skal alludere til en scene i den førnævnte *Alien*-film.

For det andet bidrager *detemporalisering* til at øge frygten. Vores normale liv er givet ved en række forløb og rutiner, som har hver deres temporalitet. Man går for eksempel i skole, på universitetet eller på arbejde og hjem igen på bestemte tidspunkter. Dagen er delt op i et vågent liv, hvor sanserne er aktive, og i en periode hvor vi sover og derfor ikke formår at forholde os aktivt til vore omgivelser. Også krigen har sin helt egen temporalitet. Den erklæres og afsluttes ved en fredsslutning. Soldater er soldater i en bestemt periode af deres liv, og når de er, er deres virke under krig delt op i den tid, de er ved fronten (på »arbejde«), og den tid hvor de befinder sig på kasernen og slapper af. Terroren bryder med disse regelmæssigheder. Terroristen angriber os, når vi har paraderne nede. Angrebet kan komme i morgen, om et år eller måske aldrig. Man er aldrig parat, når det kommer. Terroren bryder også med en sondring mellem krig og fredstid: Terroren er et element af krig i en periode kendetegnet af fred og fordragelighed. Terrorangreb kan have deres egen sekvensialitet (fx den forholdsvis regelmæssige afstand mellem frigivelse af gidsler under en gidseltagning), men pointen er stadig, at terroren bryder vores dagligdagsrytmer. Alle blev eksempelvis drevet væk fra deres arbejde eller sysler den 11. september 2001 og blev "tvunget" til at se tv i timevis. Terrorangrebet forsinkede de offentlige transportmidler, hvis ikke de blev aflyst og så videre. Terroren er en suspension af hverdagens rutiner.

For det tredje øges frygten, desto mere truslen er. Vores socialitet er lagt an på en række spatiale sondringer: mellem hjemmet og det offentlige rum, mellem forskellige organisationer og virksomheder, mellem det nationale og det internationale. Vi opfatter gerne fjenden som en, der residerer i et »udenfor«, og i forlængelse heraf det, der er »indenfor«, som sikkert. Hjemmet er sikkert, arbejdspladsen er sikker, nationen er sikker. Terroristerne kommer, tænkes det ofte, fra andre lande og bør stoppes ved grænsen, inden de bringer deres død og ødelæggelse til vores

smørhul. Når så angrebet alligevel kommer, undrer vi os over, at noget sådant kan ske i Danmark, Norge eller hvor vi nu bor. Folk, som har været nabo til en terrorist, udtaler ofte, at de er chokerede. Vedkommende inde ved siden af var så flink og venlig. At han skulle være ekstremist, der var parat til at slå ihjel, havde de ikke i deres vildeste fantasi forestillet sig.

Efter den 11. september var man i USA vidne til, at en række stereotyper om minoritetskulturer blev aktiveret. Der var for eksempel mange overgreb på sikker, hvis religion intet havde til fælles med terroristernes islamiske tro (Basu, 2016). De virkede dog fremmede på grund af deres turbaner. Angrebene på sikkerne var "forståelige", da de gav angsten et objekt og transformerede den til en frygt for "de fremmede". Angrebene på disse "fremmede" hjalp de angribende til at genetablere en håndterlig sondring mellem venner og fjender.

Endelig må vi naturligvis nævne, at terroristerne slår til mod bygninger og personer, som ikke nødvendigvis har noget med statsapparatet eller militæret at gøre. Terroren angriber forestillingen om en sikker zone og er derfor frygt- og angstfremkaldende. Tag nu titlen på den tidligere omtalte *Alien*-film: *Alien. Den 8. passager*. Det frygt- og angstfremkaldende var at have monsteret om bord som passager. Det, mandskabet så som deres hjem, altså som et sikkert og trygt sted, var pludselig en kampplads.

Jo mere dematerialiseret, detemporaliseret og deterritorialiseret en trussel er, desto mere usikkerhed fremkalder den og dermed potentielt også endnu mere frygt. Jeg hævdede tidligere, at frygten havde et objekt, mens angsten var en skælvnen over for et "intet". Vi kan nu forbinde denne sondring til forestillingen om disse tre typer af formløshed. Hvis vi ser sondringen mellem frygt og angst som et kontinuum snarere end som en binær sondring, så vil vi komme tættere på angstpolen, desto mere formløs truslen er. Og omvendt vil vi komme tættere på frygtpolen, desto mere konkret og genkendelig den er. Lad os nu bevæge os fra spørgsmålet om frygtens objekt til dens subjekt. Hvordan påvirker oplevelsen af henholdsvis frygt og angst vores evne til at danne fællesskaber?

Frygten muliggør qua sin rettedhed mod et objekt bestemte subjektpositioner. Da Anden Verdenskrig rasede, blev vi så danske som aldrig før – højeste Dannebrog, så tit vi kunne, sang fædrelandssange, hyldede kongen og interesserede os for danmarkshistorien mere end vi ellers ville have gjort. Frygten kan skabe et fællesskab, når alle retter deres energi mod at bekæmpe en fælles fjende. En given gruppes interne spændinger kan afspændes ved at projicere negativiteten over på en fjende. Hadet mod denne imaginære fjende kan netop deles. Frygten muliggør således skabelsen af et selv og måske også en fastsammentømret gruppe. Frygten

bliver så at sige ophævet, idet vi deler den. Den bliver forvandlet til mod og beslutsomhed, og den bliver en kilde til identitet.

Med angst er det anderledes. Den kan ikke deles, den fører ikke til fælles handling, og den snarere ødelægger selvet end styrker det. Vi kan illustrere det ved for sidste gang at vende tilbage til *Alien. Den 8. passager*. To personer symboliserer her henholdsvis frygtens socialitet og angstens asocialitet. Filmens hovedperson, Ellen Ripley, forsøger at bekæmpe monsteret, mens Navigator Lambert er handlingslammet. Da det på et tidspunkt bliver foreslået, at de skal flygte via redningskapslen, reagerer Ripley socialt og Lambert asocialt. Der er kun plads til fire i kapslen, og de er fem tilbage. Lambert foreslår, at de så må trække lod om, hvem der skal have pladserne. Ripley reagerer mod den splid, som forslaget vil skabe, og hun betoner, at de sammen må bekæmpe monsteret. Igen har vi et argument for, at den angrebne ofte vil forsøge at fokusere angsten ved at give den et objekt og således transformere den til en frygt, der kan handles på. For angsten hjælper os ingen vegne. Den slår alt i stykker – ikke mindst vores fællesskaber.

Terrorens (u)væsen

Man kan frygte meget – alt fra edderkopper, store højder til offentlige forsamlinger og dominerende kvinder. Frygten har dog ikke kun en subjektiv side. Der er også en objektiv. Sommeren 2016 stod utvivlsomt i terrorens tegn. Men hvad er det for et tegn – hvad er terrorens anatomi? Hvis vi kigger på rækken af angreb, synes den eneste fællesnævner at være, at de netop er blevet omtalt som terror. Der er blevet talt om angreb udført af ensomme ulve, af terrorceller og af Islamisk Stat eller Taliban. Nogle angreb er blevet tematiseret som en gal mands værk – andre som religiøst motiveret og måske endda som kvintessensen af en religiøs kosmologi. Hvert nyt angreb har tilsyneladende indvarslet en ny form for terror: pop-jihadisme, simpel terror, spontan terror eller eksempelvis ideosynkratisk terror. Og eksperter har stået i kø for at svare på, hvorfor terroren netop rammer i et specifikt land og udføres af en specifik gruppe – hvorefter det næste terrorangreb rammer i et andet land og har en anden baggrund.

Hvis vi her ser bort fra, at de fleste angreb er udført af Islamisk Stat eller af folk, som i varierende grad sympatiserer med dem, er der så alligevel ikke noget, vi kan sige om disse angreb som et samlet hele – som terror? Kan vi sige noget om terrorens idé og (u)væsen? Den tyske sociolog, Max Weber, talte om idealtyper,

det vil sige teoretiske figurer, hvor en given logik, et rationale eller et organisatorisk kendetegn fremstod i sin rene form og på den måde kunne fungere som et heuristisk forståelsesredskab. Vi vil nu prøve noget sådant i forhold til terroren som *strategi* og det gennem en kontrastering til terrorens modbillede, nemlig den konventionelle krig (Laustsen, 2014, 27ff).

Netop modsætningen til krigens logik giver os en god forståelse af terroren som strategi. Krigen tilsiger symmetri: To enheder af samme type møder hinanden, for eksempel to hære (men af varierende styrke, selvfølgelig), slaget står derfor mellem soldater på begge sider, man udkæmper krigen et specifikt sted, på en slagmark, og krigen erklæres og afsluttes via en fredstraktat. Det er givet, at ikke alle krige lever op til dette (måske faktisk sjældent), men dette er den dominerende forestilling om krigen, dens idealbillede. Den er, kunne man sige, den klassiske duel mellem to adelsmænd i stor skala. Terroren er en modsætning til alt dette: Den er *asymmetrisk*.

Terroren nedbryder, som vi har set, sondringen mellem fredstid og krig, den sondrer ikke mellem soldater og civile, og den søger at undvige den direkte konfrontation med en fjende – oftest ved at der angribes de steder, vi mindst forventer det: på en strand, et hotel, et stadium, en kirke, et supermarked. Vi kan sammenligne terroren med det at spille whist. Det handler for terroristen om at bestemme trumf. Spiller han på vores præmisser, møder han os i åben krig og på en slagmark, vi har defineret, så taber han. Det handler om at undvige reglerne og om at sætte sine egne: En stærk klørhånd er intet værd, hvis ruder er trumf.

Dette fokus på undvigelse og på at sætte sine egne regler ser vi også i terroristens valg af våben. Når der tales om *ideosynkratisk* terror, tænkes der på den opfindsomhed og egensindighed, der ligger i terroristens evne til at våbenliggøre dagligdagsgenstande. Et passagerfly kan omfunktioneres til et missil, som vi så det ved angrebet på World Trade Center og Pentagon, og en lastbil kan blive til en dræbermaskine, som vi så det fornyligt i Nice. Der er i princippet ikke noget, som ikke kan forvandles til våben, og den ultimative våbenliggørelse er måske at forandre egen krop til et angrebsvåben. Soldaten ønsker i modsætning til selvmordsterroristen at opretholde livet og handler derefter. Livet sættes på spil, men livet er ikke selve det, man "spiller" med. Når nogle begynder at gøre det, så skabes en asymmetri.

Når man gør dette, altså sprænger sig i luften, handler det ofte om at tage så mange med sig i døden som muligt. Krigens logik handler basalt set om at undgå konfrontationen: Afskrækkelse, altså truslen om krigen, og overgivelse, hvis krigen ikke har kunnet undgås, er det ønskelige. Det bedste er, hvis ingen dør, og

krigen kan undgås. Katastrofen er derimod terrorens kendemærke. Man kan her sige, at terroren i katastrofen nærmer sig eller radikaliserer sin idé og væsen. Hvor terroren tidligere mindede om krigen – de russiske anarkister og senere også RAF – og man gjorde nærmest alt for at undgå unødige og ”civile” ofre. Og Rote Armee Fraktion og Brigato Rosso tænkte sig sågar som militære enheder (derfor brugen af termerne ”armé” og ”brigade”). Ja, så er terroren i dag i ofte *katastrofisk* (hvilket dog ikke betyder, at den klassiske mere fokuserede form er helt forsvundet) (Laustsen, 2014, 32ff).

Katastrofen handler dog ikke nødvendigvis om antallet af ofre. Sådan er det blevet med den mere dommedagslignende terror, vi konfronteres med for tiden, men katastrofen er i bund og grund ambitionen om en radikal omvæltning af en given orden. Det handler for terroristen om det *konstitutionelle*. Kampen er en kamp for en radikal anderledes politisk orden eller mere generelt radikalt anderledes samfundsorden. Her finder vi også grunden til, at terroren straffes hårdere end anden konventionel kriminalitet. Den kriminelle udfører sin dåd velvidende, at landets love overskrides. Derfor søger han anonymitet. Terroristen derimod er ikke blot ambitiøs i sine krav. Han udsiger dem også offentligt og søger – ofte formidlet gennem medierne – anerkendelse for det retfærdige i sin sag. Terroristen vil dømmes og står til ansvar over for en højere lov, en højere retfærdighed.

Når vi har været udsat for et terrorangreb, er reaktionen typisk den angst kommentar: ”Hvad kunne der dog ikke være sket?” Det centrale er her, at terroren altid peger ud over det enkelte angreb. Terrorens virkelighed er dens mulighed. Det handler om terrorens *potentialitet*. Hvad nu, hvis Gro Harlem Brundtland ikke havde forladt Utøya tidligere end planlagt? Hvad nu, hvis Lørs Doukaievs bombe ikke var sprængt i hænderne på ham, men i stedet på Nørrebro, dengang den 10. september 2010? Og hvis vi tænker mere i mere fiktive scenarier: Hvad nu, hvis terroristerne sprænger en kuffertbombe med atomart materiale? Hvad nu, hvis de forgifter vores vand, udfører biologisk terror? Hvis, hvis, hvis...

Og her er vi så fremme ved det sidste kendetegn, der binder listen sammen med vores emne. Terroren spreder *frygt*. Eller måske netop bedre, hvis vi her igen trækker på Kierkegaard, angst – altså en diffus oplevelse af at være truet af noget, vi ikke kender. Terroren rammer altså ikke kun de direkte ofre, men også os, som er tilskuere til den. Jo mere blodig terroren er, og tilfældigt den rammer, desto mere kan vi også identificere os med ofrene og forestille os, at vi kunne være en af dem. Hvad nu, hvis jeg havde været i Paris tilbage i november 2015? Alle har prøvet at spise på en restaurant, være på et fodboldstadion, opholde sig på et hotel eller være på en badestrand. Næste gang bliver det måske mig, som er på det forkerte

sted, på det forkerte tidspunkt. Terrorens væsen er – og alt det, som binder vores nøgleord sammen – det formløse.

Frygt- og angstkulturer

Lad os nu prøve at forholde de to sider til hinanden: det subjektive og det objektive. Hvad er en passende mængde frygt? Hvornår er frygten rationel? Lad os starte med en mental øvelse, der forhåbentlig kan bringe os på sporet af et svar. Vi forestiller os, at der er et objektivt givet trusselsniveau og følgelig også en rationel og derfor passende reaktion fra et givet subjekt/land. Vi kan yderligere antage, at nogle lande er objektivt set mere truede end andre. Hvis vi på denne baggrund krydser de to dimensioner – den objektive grad af sikkerhed og den subjektive oplevede grad af sikkerhed – ender vi med fire mulige udfald, hvoraf der er to rationelle og to irrationelle. Hvis man befinder sig i et usikkert miljø, er det fornuftigt at føle en høj grad af frygt og følgelig være meget varsom. Hvis omvendt der ingen overhængende fare er, vil kun en lille grad af frygt være rationel. Der findes så to ikke-rationelle positioner. Den paranoide position, som indtages af den, der ser farer overalt, og den dumdristige (eller måske sorgløse, ikke-vagtsomme eller ubekymrede) position, som indtages af dem, der har kastet al forsigtighed over styr.

Vores fokus i denne del er frygtkulturer, og spørgsmålet er nu, om disse fire positioner også findes på makroniveau – som nationale kulturer. Lad mig her forsøge et bud. Et land med en meget høj risikoaversion er måske USA. Hvis man forholder mængden af terrorangreb, som er sket på amerikansk grund, med de udgifter, der afholdes til terrorbekæmpelse, kunne man mene, at denne investering var overdrevet (og særligt i forhold til investeringen i tiltag til at imødegå andre farer). Man kunne sige, at USA, hvis ovenstående er korrekt, er karakteriseret ved en paranoid frygtkultur. Den dumdristige position er måske vores egen. Vi har svært ved at forestille os, at vi skulle blive ramt af terror, og følgelig er i hvert fald vores mentale terrorberedskab ret beskedent. Island kunne måske være et eksempel på en kultur, hvor der er en lille trusselsbevidsthed og frygt, og hvor man samtidig er relativ sikker. En kultur præget af stor begrundet frygt er måske Israel. Og hvis vi ser det sådan, er Island og Israels antiterrorpolitik og frygtkultur således rationel.

Når vi med disse overvejelser om rationalitet kun bringer os et stykke i retning af den "rette" respons, er det, fordi tiden mellem angrebene også "koster" noget.

Risikoen for et angreb går os på i forskellig grad, og vi lever derfor ikke alle lige godt med trusler og risici. Nogen tænker næsten ikke over risici, mens de for andre fylder meget. Igen: For nogen er terrortruslen »pirrende«, for andre er den »kedelig«. Et passende beredskab vil være forskelligt for de to grupper. Nogle lader bilen og huset stå ulåst, andre låser – og ikke kun bilen, men også huset, selv når de er hjemme. Vi kan her sondre mellem tre basalt forskellige måder at forholde sig til ting på, som kan gå galt. Vi kan forholde os til dem som ulykker, som farer eller som katastrofer. Vi tager disse tre bevidsthedsformer én efter én og projicerer dem herefter igen op på samfundsniveau.

Man kan for det første forholde sig til terror som *ulykker*. En ulykke forstås her som noget, der går galt, men som kunne være undgået – og som med den rette indsats vil blive undgået i fremtiden (Beck, 1997, 121). Arbejdsulykker kan for eksempel minimeres gennem større fokus på sikkerhed på arbejdspladsen, og dårligt gåendes faldulykker kan minimeres ved brug af en rollator. Flere på både venstre- og højrefløjen har argumenteret for, at terror på lignende vis er en form for ulykke. Hvis vi skal gøre noget effektivt ved den islamiske terrorisme, skal vi bedre de kår, som skaber grobunden for den ekstreme vrede mod Vesten, vi skal i højere grad respektere fremmede kulturer og så fremdeles. I det udbredte fokus på religiøs terror glemmes det ofte, at al-Qaeda og andre grupper har en række politiske motiver: USA skal ud af Saudi-Arabien, Israel skal rømme de besatte områder og så videre. Det er den ”venstreorienterede” løsning at lytte til dette og dermed fjerne motivet til terror. En anden mulighed, den ”højreorienterede” løsning, er at gøre ens forsvar så stærkt, at terroren bliver umulig eller i hvert fald reduceres til at kunne forekomme meget sjældent.

Man kan naturligvis komme et langt stykke af vejen med disse to strategier, men at tro, at man kan investere eller bekæmpe sig ud af terror, er problematisk. Et af de oplagte problemer er eksempelvis, at politiske interventioner i andre lande mod terroristernes »reder« - uanset hvor gode intentioner, der ligger bag - ofte giver anledning til større uvilje og vrede. Hvis man sender droner efter en formodet terrorist, men i stedet rammer et bryllup, har man været med til at skabe et øget had, som i anden omgang kan komme til udtryk i endnu mere terror. Der er, hvis vi her baserer sig på Ulrich Becks teori om risikosamfundet, en boomerangeffekt, som rammer os, når vi i vores udviklings- og fremtidsoptimisme mener, at vi en gang og for altid kan eliminere, hvad Beck kalder for ”bads”, altså alt det, vi anser som uønskeligt (se også Beck, 2002a, 2002b; Diken & Laustsen, 2004, 27ff).

Man kan for det andet forholde sig til terroren som *farer*. Hermed forstås terroren som et uundgåeligt problem, der hverken kan innoveres væk eller bekæmpes

fuldt ud gennem diplomati og/eller »hårdere« værktøjer. Terroren er noget, vi må leve med på samme måde, som vi må leve med trafikulykker, hvis vi ønsker privatbilisme. Hvis vi ønsker et åbent samfund, får vi også muligheden for terror med i købet. Det, man kan gøre i stedet, er at forholde sig prognostisk til terroren. Man kan eksempelvis lave forsikringer, der forsøger at kalkulere terroren som en risiko. En sådan risikokalkule efterfulgt af økonomisk kompensation er den måde, vi møder de fleste andre farer på – og hvorfor ikke også terror? Sådanne forsikringer findes faktisk i USA, men er ikke udbredte. Man kan selvfølgelig forsøge at forhindre kriminalitet i at opstå (at se det som en ulykke), men man kan også, hvis nu man accepterer, at der altid vil være kriminalitet, forsikre sig mod den (dvs. at forholde sig til den som en fare). Skal vi nødvendigvis acceptere, at terror er noget særligt, kunne man her spørge?

Endelig kan man forholde sig til terror som katastrofer. En katastrofe er en radikal rystelse, som under ingen omstændigheder må ske. Følgelig er man kaldet til at handle præventivt. Udgangspunktet er nultolerance – ikke en eneste katastrofe kan accepteres. Det er helt oplagt at forholde sig til terror som en katastrofe, da det er den måde, som terroristerne ønsker, at vi opfatter den på. For ofrene er problemet med katastrofer imidlertid, at det er vanskeligt, hvis ikke umuligt, at forholde sig effektivt intervenserende i forhold til det monstrøse og radikalt uventede. Katastrofetænkningen skaber en alarmisme, man reelt ikke kan stille noget op med.

Umiddelbart kunne man synes, at den midterste version er den optimale – hverken overdrevet optimistisk eller pessimistisk – hvad kan være mere rationelt end en prognostisk kalkule? Når det imidlertid ikke er helt så let, er det for det første, fordi terrorens essens netop er forsøget på at bryde med enhver kalkule, og for det andet fordi graden af risikoaversion eller katastrofebevidsthed er variabel. Vi kan i forhold til det sidste element genfinde vores tre mentale tilstande.

Til et samfund, som tilnærmer sig det, der kan gå galt, som *ulykker*, korresponderer den mentale tilstand, vi har kaldt for kedsomhed. Altså en politisk kultur hvor man har den holdning, at der er fornuftige løsninger på alt, og at der derfor ikke er noget at frygte. Der kan ske lidt hist og pist, men i det lange løb vil alt ordne sig. Et samfund, der møder sine problemer som *farer*, er et, hvor folk føler frygt. Man ved, at ting kan gå galt, og at de vil gøre det, men den prognostiske måde at tilnærme sig disse problemer på giver deres mentale energi en rettedhed. Det er en tænkning, hvor der for hver en trussel findes et muligt modsvar. Man kan ikke forhindre tingene i at gå galt eller fjerne truslerne helt, men man har et modsvar, hvad enten dette er en forsikringspolice eller et sikkerhedspolitisk initiativ. Endelig følges et fokus på *katastrofer* af en oplevelse af angst. Katastrofen er

netop det udefinerligt truende, som man ikke kan sætte på begreb, og som derfor fremkalder angst.

Den tyske sociolog Ulrich Beck (1997) har hævdet, at vi har bevæget os fra et samfund, som fokuserer på ulykker til et, som fokuserer på farer. I den første modernitet, eller hvad man måske mere gængs kalder industrisamfundet, herskede en blind tiltro til teknologien, mens den anden modernitet er karakteriseret ved, at vi ved, at enhver teknologisk innovation kan skabe nye problemer. Mennesket udviklede atomkraften, men muliggjorde samtidig atombomben; gensplejsede afgrøder er en måde at løse fødevarerproblemerne på, men vi ved ikke, hvordan disse afgrøder vil opføre sig om ti eller tyve år. Måske vil de fremprovokere nye former for resistens og dermed måske en kommende katastrofe. Beck kalder også den samfundstype, vi befinder os i, det vil sige den anden modernitet, for risikosamfundet og nævner atomkatastrofen i Tjernobyl i 1986 som et prægnant eksempel på modernitetens indbyggede risici.

Beck forvirrer imidlertid her begreberne og blander to meget forskellige rationaler sammen. At forholde sig til noget som en risici er netop at normere det, at sætte det på en formel, hvorimod katastrofetænkningen handler om det, som bryder kalkulerne. I forlængelse heraf kunne man også spørge, om vi lever i et frygtsamfund (korresponderende til et fokus på risici) eller i et angstsamfund (korresponderende til et fokus på katastrofer). Svaret, jeg vil give, er, at spørgsmålet er forkert stillet. De tre måder at forholde sig til terror på (og til andet, som kan gå galt) er tre dialekter – tre måder at begribe terroren på. Der er ikke tale om tre samfundsformer, som afløser hinanden i progression, men om tre potentielt sameksisterende rationaler. Ofte vil ét rationale dog dominere de andre – katastrofeskemaet umiddelbart efter 11. september 2001 og måske i dag i ulykke- eller fareskemaet.

Det er ikke sådan, at vi for stedse har forladt "frygtsamfundet" og nu befinder os i "angstsamfundet" eller "katastrofesamfundet", om man vil. Det interessante er at iagttage bevægelserne mellem disse tre diskurser/fortolkningsrammer og korresponderende mentale tilstande. Hvor vi befinder os, lader sig i nogen grad forklare ved, hvor præsenten givne terrorangreb står i vores erindring, men det er også et politisk valg, hvordan vi vil forholde os til terroren. Forestillingen om katastrofen er af en sådan art, at den rette respons ikke lader sig diktere. Uanset hvad, er vi udleveret til at vælge, hvordan vi vil leve med terroren. Lad mig underbygge denne konklusion.

Katastrofetænknings aporier

Når vi forholder os til terror, som vi alle gjorde efter 11. september 2001 og igen her i sommeren 2016, er det naturligvis spørgsmålet om katastrofen, som presser sig på. Terror findes i mange former, men essensen af angrebene den 11. september og i Paris og Nice var at vise, at intet for terroristerne var umuligt og derfor kunne forestillingen om, at det næste angreb ville blive endnu værre, skabes. Hvis vi overtager denne måde at tænke på, har vi imidlertid tabt. Et system, hvor der tænkes på denne måde, brænder let sammen – på samme måde som angsten kan fortære den, der lider af den. Man kan også hævde, at denne måde at tænke på er umulig. Den ender i et fravær af tænkning, i en regulær intellektuel nedsmeltning. Jeg vil her afslutningsvis pege på fire aporier, fire umulighedsstrukturer, som ligger immanent i katastrofetænkningen, og sluttelig pege på en væsentlig sondring mellem såkaldte forgrunds- og baggrundskatastrofer.

Den radikale katastrofe er ikke blot givet ved sit omfang, men også ved at være en hændelse, som sprænger vore kategorier. Man har for eksempel talt om Holocaust som en tragedie, der i sin radikale ondskab sprængte vore kategorier. Tredje Verdenskrig blev under Den Kolde Krig på lignende vis tænkt som en radikal katastrofe, hvis atomkrigsragnarok ville resultere i menneskehedens ophør. Vi finder i forhold til terrorismen en lignende apori. Terroren er det radikalt uventede, og som sådan kan man ikke forestille sig det. Det er den ubegribelige katastrofe; en radikal rystelse. Hvem havde inden den 11. september 2001 forestillet sig, at passagerfly kunne bruges som missiler, eller at en lastbil kunne være et masseudryddelsesvåben før Nice den 15. juli 2016?

Ikke frygtelig lang tid efter angrebene den 11. september 2001 inviterede det amerikanske forsvarsministerium en lang række filminstruktører, heraf flere instruktører af spændingsfilm, til at brainstorme over terrormål. Folk, der instruerer katastrofefilm, har måske en større forestillingskraft, hvad angår terrormål end klassisk skolede militærfolk, synes bevæggrunden for mødet at være. Denne øvelse er naturligvis dømt til at mislykkes. Der er ikke det objekt, som ikke kan omfunktioneres til et våben, og at tænke alle mulige trusselscenarier igennem er en umulighed. Hver gang vi konstruerer en ti meter høj mur, kan terroristerne konstruere en 11 meter høj stige. Der findes ikke adækvate sikkerhedspolitiske tiltag mod alle mulige katastrofer. Problemet er, at vores viden og formåen altid vil være utilstrækkelig. Det ubegribelige kan ikke begribes. Det formløse kan gives en form, men så ændrer man det netop til noget andet – eksempelvis fronter i en konventionel udkæmpet krig.

Den anden apori vedrører selve terrorbekæmpelsen. Hvis man tog alle mulige og umulige skridt for at imødegå terroren, ville man skabe, hvad der mest af alt kunne karakteriseres som en terrorstat. Er tortur og anholdelser uden rettergang for eksempel en form for terror? Flere kritiserede USA for at have gået på kompromis med en række retsstatsgarantier i forbindelse med de internerede på fangelejren Guantánamo. Et andet problemkompleks vedrørte, hvad der skete i det irakiske fængsel Abu Ghraib. Og et tredje de såkaldte utilsigtede følgevirkninger (*collateral damages*): De førnævnte bryllupsgæster, som blev angrebet af USA's droner – deres pårørende følte, at de var blevet udsat for terror. Lad mig igen anbefale filmen *Brazil*. Vi har her at gøre med en stat, som i jagten på terrorister selv er blevet terroristisk. Ønsket om at imødegå katastrofen – terroren – kan selv udvikle sig til at blive den ultimative katastrofe, og måske uden at vi har erkendt det. Et liv i terrorsens skygge kan være mere ulideligt end terroren selv. Aporien har her struktur som et møbiusbånd. Jo længere man bevæger sig på båndet, desto tættere kommer man på en position, som er den præcis omvendte eller spejlvendte, om man vil. Antiterroren bliver selv en terror.

Den tredje apori er, at det er umuligt at afgøre, hvad der er et passende beredskab over for mulige katastrofer. Er det, at der ikke for en tid har været terrorangreb - eksempelvis et argument for, at beredskabet er for stort eller passende? Hvis katastrofen er det uventede, vil en opregning af angreb, som er succesfyldt afværgede, ikke være en rettesnor. Men man er netop tvunget til at handle i forhold til det uventede. Vi ser problemet i en anden form i forhold til de såkaldte afradikaliseringstiltag. Hvordan kan man bevise, at en terrorist, som udsættes for antiradikaliseringstiltag, ville sprænge en bombe, hvis disse tiltag ikke var iværksat? Og endnu et eksempel: Den tidligere amerikanske forsvarsminister under George Bush den yngre, Donald Rumsfeld, hævdede, at fangerne på Guantánamo var tikkende bomber, der blot ventede på muligheden for at udøve en udåd. Men hvordan kan man bevise, at man ikke vil sprænge sig selv ihjel om en årrække? At bekæmpe potentielle trusler, inden de er formet, er naturligvis muligt, men hvad der så er potentielle trusler, er straks mere vanskeligt. Det er faktisk logisk umuligt at bestemme det med sikkerhed.

Den fjerde apori er, at katastrofen, så snart der handles i forhold til den, og karakteren af den erkendes, mister sin karakter af at være en radikal katastrofe. Det uventede bliver gennem undersøgelser og opklaring til noget, som kunne være forventet og forgrebet. Den forhindrede katastrofe er ikke længere en katastrofe, men netop noget, som kunne forhindres - altså blot en potentiel ulykke. Når vi forholder os intervenserende til terroren, er det altid med et bagudrettet blik. Vi

burde have kunnet se det komme – lyder argumentet ofte. Men terroren er som en fri og ubundet viljeshandling og som ondskab radikalt uforklarlig. Terroren og katastrofer ses således på den ene side som radikalt onde og uforklarlige og som et chok og en suspension af vores dagligdags rytmer, men samtidig også på den anden side og samtidigt som konditioneret. Men noget kan ikke både være radikalt nyt og konditioneret på én og samme tid. Det er logisk umuligt.

Den nye dommedagslignende terror får os til at tænke i katastrofescenarier. Og som sådan fremkalder den en nærmest ubærlig angst. Men angsten æder os som en kræftsvulst, så alene af den grund bør forsøg på at håndtere terrortruslen på en mindre "katastrofisk" måde være velkomne. Terrorens idé er det formløse og katastrofiske, og dens ønskede effekt er at skabe en tilstand af angst. Når vi rammes af terror, fremkaldes angsten. Men når så tiden er gået, får vi den lidt på afstand. Først går vi måske på arbejde i stedet for at tage S-toget eller bussen. Når så vi er blevet trætte af det – det tager trods alt måske en time mere, ja så tager vi igen metroen. Den første tur er angstfremkaldende. Kunne der monstro være bomber i nogle af folks kufferter, og er der nogle, som ser mistænkelige ud? Pulsen er højere, end den var før angrebet. Men det gik. På den næste tur slapper vi mere af, og hurtigt finder vi ind i vores tidligere rytme. Det bliver hverdag igen. »Kedsomheden« melder sig.

Det, jeg har beskrevet her, er, hvad man kunne kalde reaktionen på en "forgrundskatastrofe" (Žižek, 2003). Pludselig sker der noget katastrofalt, som bringer os ud af kurs. Hverdagen slås i stykker. Men det er netop en hverdag, som slås i stykker, og som vi kan vende tilbage til. Erfaringen af terror er voldsom (og også selv om vi kun konfronteres med den via tv og andre medier, og ikke selv føler den på vores krop), men alle de vellykkede ture i S-toget eller bussen efterfølgende er også erfaringer, der kan gøres. Meget andet, vi gør, er som tidligere nævnt forbundet med væsentlig større faremomenter end den, som terroren er forbundet med.

Terroren kan imidlertid også blive til hverdagen. Det var den for dem, som var og er fanget under belejringerne af Sarajevo og Aleppo for at nævne to eksempler. Uden at relativere de angreb vi har set på amerikansk og europæisk grund, er virkeligheden i Syrien og Irak i dag en helt anden. Her kan vi tale om baggrundskatastrofer – at katastrofen er blevet det bagtæppe, hverdagslivet må udfolde sig på baggrund af. Her er vi ikke, og man må håbe, at vores emotionelle reaktioner også vil afspejle dette.

Noter

¹ Denne artikel trækker på to tidligere tekster: Laustsen (2011) og Laustsen (2016).

² I den danske bibeloversættelse benævnes de to mytiske monstre som henholdsvis nilfisk og krokodillen.

Referencer

- Bauman, Z. (1999). *In Search of Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1997). *Risikosamfundet. Mod en ny modernitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Beck, U. (2002a). *Ordenes tavshed. Om terror og krig*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Beck, U. (2002b). The Terrorist threat. World Risk Society Revisited. *Theory, Culture & Society*, 19(4), 39-55. <https://doi.org/10.1177/0263276402019004003>
- Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security. A New Framework For Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Canetti, E. (1996). *Masse og magt*. København: Politisk Revy.
- Basu, N. (2016). Muslim hate crimes. CNN <http://edition.cnn.com/2016/09/15/us/sikh-hate-crime-victims/index.html>.
- Cohen, S. (2005). Post-Moral Torture: From Guantanamo to Abu Ghraib. *Index on Censorship*, (1), 24-30. <https://doi.org/10.1080/03064220512331339427>
- Dershowitz, A.M. (2002). *Why Terrorism Works. Understanding the Threat, Responding to the Challenge*. New Haven: Yale University Press.
- Diken, B., & Laustsen, C.B. (2004). *I terrorsens skygge*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Duyvesteyn, I. (2010). How New Is the New Terrorism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 27(5), 439-454. <https://doi.org/10.1080/10576100490483750>
- Gilliam, T. (1985). *Brazil*. Embassy International Pictures.
- Hobbes, T. (1990). *Behemoth or the Long Parliament*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hobbes, T. (1996). *Leviathan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kierkegaard, S. (1991). *Begrebet Angest*. Valby: Det danske sprog og -litteraturselskab.
- Laustsen, C.B. (2011). Ti år efter. Et essay om terror, frygt og sikkerhed. I M. Fenger-Grøndal (red.), 11. *September. Verdens tilstand ti år efter* (pp. 217-242). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Laustsen, C.B. (2014). *Terror*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Laustsen, C.B. (2016). Terrorsens anatomi. *Kristeligt Dagblad*, 2/8, <http://www.kristeligt-dagblad.dk/kronik/terrorsens-anatomi>.
- Machiavelli, N. (1999). *The Prince*. London: Penguin.
- Macmaster, N. (2004). *Making Torture Legal*. New York Review of Books, 27/5.
- Neuman, P. (2009). *Old and New Terrorism. Late Modernity, Globalization and the Transformation of Political Violence*. London: Polity Press.
- Stampnitzky, L. (2013). *Disciplining Terror. How Experts Invented "Terrorism"*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139208161>
- Svendsen, L.F. (2008). *Frygt*. Aarhus: Klim.
- Wæver, O. (1997). *Concepts of Security*. København: Institut for Statskundskab.

Žižek, S. (2003). The (Mis)uses of Catastrophes. *Distinktion*, 6, 137-144. <https://doi.org/10.1080/1600910X.2003.9672851>